

BAĞCILIĞIN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Erkan AKTAŞ¹

1. Giriş

Bağcılık tarımın en önemli kollarından biridir. Bunun içindir ki, bugün yurdumuzda hububat tarımından sonra kültüre alınan bitkiler içinde bağ önemli bir yere sahiptir. 1940 yılında 397.000 ha olan bağ sahası, 1960 yılında 781.870 ha , 1980 yılında 820.000 ve 1999 yılında 535.000 ha olmaktadır (DİE 2001). Halen toplam tarım alanlarının % 2'sinde bağcılık yapılmakta olup, bu miktar tüm bahçe bitkileri tarımına ayrılan alanın %17'si kadardır. Toplam bağ alanı bakımından dünya ülkeleri arasında 4. ve yaş üzüm üretimi bakımından da 5. sırada bulunan ülkemiz bağcılığı, birinci derecede çekirdeksiz ve çekirdekli kuru üzüm, ikinci derecede de sofralık üzüm üretimi olarak tanınmaktadır.

Kuzey yarım küresinde bağcılık 10 ile 52 derece kuzey paralel daireleri arasında yapıldığına ve Türkiye 36 ile 42 dereceleri arasında bulunduğu göre ülkemizin doğal şartları bakımından bağcılık için optimum olanaklara sahiptir (OROMAN 1965). Yaklaşık 7500 yıl önce Anadolu da kültüre alınan asma, daima tarımsal yapı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte, her zaman insanımızın toplumsal ve ekonomik yaşamında önemli katkılarda bulunmuştur (ERGENOĞLU ve TANGOLAR 2000).

Bağcılık memleketin bir çok yerlerinde yalnız halkın geçimi için önemli bir rol oynamakla beraber Milli ekonomimize de önemli katma değer sağlar. Bir yandan yaş ve kuru üzüm olarak tüketilen, diğer yandan üzüm şirasının değişik şekillerde işlenmesiyle elde edilen şarap, sirke, pekmez,sucuk, pestil, bastık, köfter vb. ürünler insan beslenmesinde kullanılmaktadır (ERGENOĞLU ve TANGOLAR 2000).

Bağ, tarla, meyve ve sebze tarımı yapılamayan sırtlarda da kurulabildiğinden bu gibi yerlerden yaşayan halk içinde önemli geçim kaynağı olmakla beraber erozyona uygun alanları bir şekilde erozyondan korumaktadır. Bağcılık aynı zamanda o bölge için istihdam kaynağı olmaktadır.

2. Bağcılığın Tarihsel Gelişimi

Bağcılık için yerkürenin en elverişli iklim kuşağı üzerinde bulunan ülkemiz, asmanın gen merkezi olmasının yanı sıra son derece eski ve köklü bir bağcılık kültürüne de sahiptir. Anadolu 'da bağcılık kültürünün tarihi oldukça eskidir. Yapılan arkeolojik kazılardan Anadolu'da bağcılık kültürünün M.Ö. 3500 yılına kadar dayandığı saptanmıştır (TARIŞ, 2001).

Üzüm yetiştiren (*Vitis Vinifera*) asmanın asıl vatanının neresi olduğunu dair net bilgiler bulunmamaktadır. Asmanın anavatanını tayin için yapılan araştırmalarda; Avrupa'da eski Karbon devrine ait tabaka içinde yerli asmadan ziyade yabancı asmalarına benzeyen fosiller elde edilmiştir. Avrupa'nın buzul arazisinin dışında, Fransa'da Montpellier'de ve Roma'da asma yapıları fosilleri tespit edilmiştir.

Kafkasya'da Ararat dağları eteklerinde Agori köyü civarında ilk asmanın Hazreti Nuh tarafından dikildiğine dair efsanevi rivayetler mevcuttur. Dağlarda başıboş gezdirdiği bu hayvan; rast gele yabancı asmanın meyvesini yemiş ve biraz sonra sarhoş olmuş. Sarhoş teke, öteki hayvanlara boynuz vurmak , hücum etmek gibi hareketler yapmağa başlamıştır. Keçinin bu hareketlerini gören Nuh yabancı asmanın meyvesini bu keçiyi bu hale soktuğunu anlamış ve bunun üzerine yabancı asmayı dikmeye kalkmış. Fakat meyvesinin suyunu içenin fikrine kuvvet vermek için diktiği asmayı yabancı aslan kanı ile, bu suyun vahşi tabiatını gidermek için de kuzu kanı ile sulayarak ilk üzüm yetiştirilmiştir (EKREM 1933).

Yunan mitolojisinde de şöyle bir efsane vardır. Staphilos adındaki bir çoban otlattığı sürüden bir keçinin ayrıldığını ve geç vakit ağıla döndüğünü görüyor. Ertesi gün keçiyi takip ederek onun, o zamana kadar bilinmeyen bir bitkinin meyvesini yediğini ve bundan sarhoş

¹ Ziraat Yüksek Mühendisi (Tarım Ekonomisti) , Köy Hizmetleri Tarsus Araştırma Enstitüsü

olarak geç kaldığını görüyor. Ve bu hadiseyi efendisine anlatıyor. Sürü sahibi meyveleri toplayıp siktiriyor ve suyunu içiyor. İçtiği meyvanın suyu hoşuna gittiğinden ona çobanın adı veriliyor (DALSAR 1947).

Bu efsanelerin yanında bir çok rivayet vardır. Bu rivayetlerin biride İran'da hüküm sürmüş Cemşit'ten gelir. İlk şarabın bu dönemde "abı hayat" diye içilmeye başladığıdır.

Anadolu'da bağcılığın ve şarap kültürünün binlerce senelik tarihi vardır. İlk buluntulara göre, ülkemiz Prehistorik devirde bir bağ ve bahçe cenneti olduğunu göstermektedir. Hititlerde bağları korumak için uygun hükümler çıkarmışlardır. Türk Tarih Kurumunun 1935-40 yıllarında Alacahöyükte yaptığı çalışmalarda M.Ö. 2000 yıllarına ait şarap bardakları bulunmuştur. Bununla birlikte Anadolu'nun bir çok yerinde bu tür kalıntılara rastlanmış ve günümüzde bir çok müzede bunlar yer almaktadır.

Bütün bu tarihi belgelerde anlaşıldığına göre Anadolu bu güne kadar gelmiş geçmiş, bir çok medeniyetlerin beşiği olduğu kadar asma kültürünün ve şarapçılığın da anavatanıdır. Çünkü bu güne kadar en eski kalıntılar Anadolu topraklarından çıkmış ve çıkmaktadır (REFİK 1936).

Anadolu'nun üzüm ve şarabı Yunanlar ve Romalılar zamanında çok daha iyi durumda idi. Osmanlı döneminde memleketin bir çok yeri, nefis üzüm bağları ve bunların güzel şaraplarıyla meşhurdur. Fakat ne gariptir ki, bu bağların üzümünü yemek mubah, şarabını içmek günahı ve Müslümanlara yapmak yasak edilmişti. Yalnız bu yasak, Batılı yazarların zannettikleri gibi ülkemizde bağcılığın gerilemesine sebep olmamıştır. Hatta bağcılık Osmanlı zamanında eskiden daha parlak bir devre ulaşmıştır. Çünkü Türkler, bir taraftan üzüm suyunu pekmez, bulama, pestil ve sucuk gibi çeşitli şekillerde değerlendirmişler, diğer taraftan çeşitli sofralık ve kurutmalık üzüm yetiştirmişlerdir.

Osmanlı zamanında Müslümanların şarap içmesi kanunla yasak edildiği halde Hıristiyan halk şarap yapmakta ve satmakta serbest idi. Fakat bu yasağa rağmen Müslümanlar içinde de şarap içenler bulunurdu. Hatta "Fatih Sultan Mehmet her gün, boğazın berrak sularından çıkarılan istiriyalarla Marmara'nın en nefis şarabını içerdi. Lakin Müslüman halktan kim şarap içerse kadı onları ya ikaz eder ya da iki sopa atardı. Sopadan kurtulmak isteyenler de bir akçe ceza verirlerdi. İşin acı tarafı budur ki, o devirde bu cezayı verenlerin bizzat kendileri yukarıda da işaret edildiği gibi bol bol şarap içerlerdi (REFİK 1936).

Filokseranın Avrupa'ya bulaşmasından yani 1835 yılından önce bağcılık; çok basit bir sanattı. Hala şimdi bile Filokseranın bulaşmamış olduğu yerlerde bağ yetiştirmek çok kolaydır. Eski bağcılık olarak ta bilinen bağcılıkta, bağ yetiştirmek, güzelce hazırlanmış tarlalarda alelade asma çubuklarını dikmek ve yetişen asma kültürlerini her sene budamak yeterli gelmekte idi. Filokseranın Avrupa'ya bulaşmasının nedeni Amerika'dan ithal edilen anaçlarda çıkan zararlı böceklerdir. Filoksera Avrupa bağcılığını tahrip ettikten sonra başka bir şekle girmesine neden oldu. Filoksera, özellikle 1873-1880 yıllarında Fransa bağcılığını çok kötü bir şekilde kuşatmıştır. Bu nedenle, Fransa o yıllarda Anadolu'dan şarap ithal etmiştir.

Ülkemizde Filoksera, 1871 yılında ilk kez İstanbul ve İzmir bağların tahrip etmeye başlamıştır.

Filoksera ya karşı dayanıklı olan Amerika yabani asmaları ile bağların tesisi veya aşılınmasıyla birlikte eski bağcılık yerini yeni bağcılığa bırakmıştır. Filokseradan sonra 1850'li yıllarda yine Amerika'dan küllenme hastalığı Avrupa'daki bağcılık için bir büyük darbe olmuştur. Bunun arkasında 1870'li yıllarda, Mildiyonun ve daha sonraları Bilokrat, Antiraknoz ve bunlara benzer pek çok hastalıkla Göz kurdu, Salkım güvesi vb. zararlı haşereleri ortaya çıkar.

Aşı yapma mecburiyeti olmaksızın Filokseralı sahalarda bağ tesisi çaresini bulmak çok önemli hale gelmiştir. Bu uğraş dünya bağcılığında, “Eski ve Yeni Bağcılıktan” sonra “Melez Bağcılık” olarak üçüncü bir safha meydana getirmiştir (EKREM 1933).

3. Türkiye Ekonomisinde Bağcılığın Gelişimi

Bağcılık tarımın en önemli kollarından biridir. Bunun içindir ki, bugün yurdumuzda hububat tarımından sonra kültüre alınan bitkiler içinde en geniş sahayı bağ teşkil etmektedir. 1930 'lu yıllarda kuru üzüm ihracat geliri tüm ihracat gelirinin %7-10 ' unu sağlamakta idi, ihraç ürünleri arasında 2-3. sırada yer almaktaydı. Türkiye 'de 1933 yılında dikilmiş bağ sahası 345.983 hektar idi (TARİŞ 2001). 1940 yılında 397.000 ha olan bağ sahası, 1960 yılında 781.870 ha , 1980 yılında 820.000 ve 1999 yılında 535.000 ha olmaktadır (DİE 2001). Halen toplam tarım alanlarının % 2'sinde bağcılık yapılmakta olup, bu miktar tüm bahçe bitkileri tarımın ayrılan alanının %17'si kadardır. Toplam bağ alanı bakımından dünya ülkeleri arasında 4. ve yaş üzüm üretimi bakımından da 5. sırada bulunan ülkemiz bağcılığı, birinci derecede çekirdeksiz ve çekirdekli kuru üzüm, ikinci derecede de sofralık üzüm üretimi olarak tanınmaktadır

3.1 Dünyada Ve Türkiye’de Bağcılık

3.1.1. Türkiye’de Üzüm Üretimi

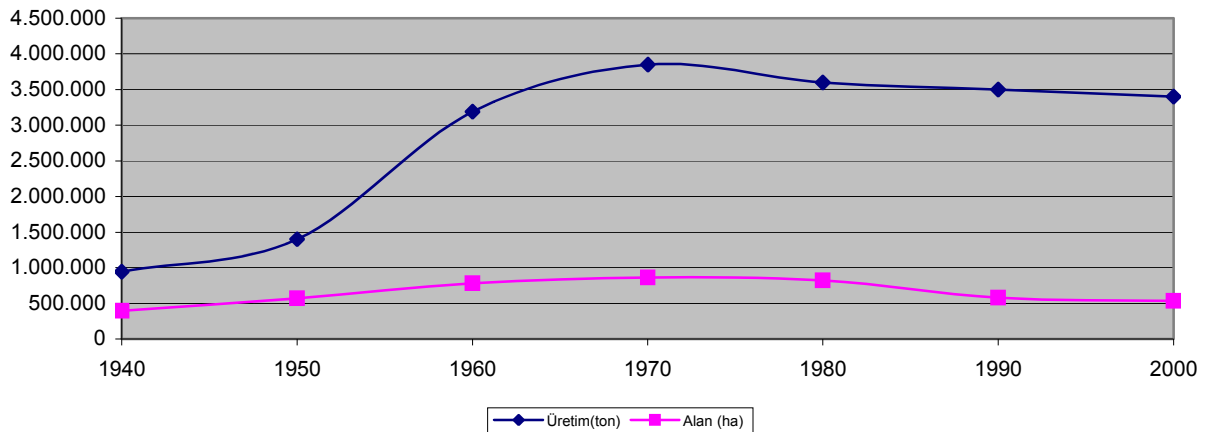
1980 tarım sayımına göre Türkiye’de bağcılıkla uğraşan toplam 579.000 adet işletme bulunmaktadır (Çizelge 1). Çizelge 1’e göre küçük aile tipi bağcılık oldukça yaygın olduğu görülmektedir. İşletmelerin %87,1’i 100 dekarın altında bulunmaktadır.

Çizelge 1. Üzüm İşletmelerinin İşletme Büyüklüklerine Göre Dağılımı (1980)

İşletme Büyüklüğü	İşletme Sayısı	Dağılım (%)
1-5	28.536	4,9
5-10	41.937	7,2
10-20	79.967	13,8
20-50	165.688	28,6
50-100	130.990	22,6
100-200	91.298	15,8
200 +	40.645	7,1
TOPLAM	579.010	100,0

Kaynak: DPT 1997.

Şekil 1. Çeşitli Yıllar İtibariyle Türkiye’deki Toplam Bağ Alanı (ha) ve Üretimi (ton)

Kaynak: DİE. Çeşitli Yıllar.

Türkiye’deki toplam üretim 1940-1970 yılları arası hızlı bir şekilde artarak, 1940 yılında 942.000 ton iken yaklaşık dört kat artarak 1970 yılında 3.850.000 tona kadar çıkmıştır. 1970 yılından günümüze yavaş bir azalma görülmekte ve günümüzde üzüm üretimi 3.500.000 tona kadar gerilemiştir. . Bağ alanları ise aynı şekilde 1970 yıllarına kadar yaklaşık iki kat artarak 400.000 hektardan 860.000 hektara çıkmıştır. Bu yıldan sonra hızlı bir şekilde azalarak 535.000 hektara kadar gerilemiştir.

Özellikle son 25-30 yıldan bu yana yoğun filoksera zararına uğrayan- Anadolu'da, modern işletme tekniklerine uygun şekilde bağların yenilenmesini mümkün kılacak önlemlerin alınmasında geç kalınmış ve bunun sonucu olarak bağcılığın önemli bir yer tuttuğu Orta Anadolu ve bu bölgenin Akdeniz, Karadeniz, Doğu Anadolu bölgeleri ile geçit yörelerdeki bağlar hızlı bir şekilde yok olmaya başlamıştır. Aynı durum, halen büyük ölçüde yerli bağcılığın sürdürülmekte olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Doğu Akdeniz yöresi içinde söz konusudur. Adı geçen bölgelerde bağların hızla elden çıkması ülkemiz bağcılığında alan ve üretim yönünden istatistiklere tam olarak yansımaya ciddi bir gerilemeye neden olmuştur (AĞAOĞLU ve ÇELİK 1986).

Yıllar içerisinde üzüm üretiminin seyrini toplam bağ alanı alan, filoksera (Kukla değişken) ve trend şeklinde açıklarsak. 1937 yılından günümüze üzüm üretimini zaman serisi olarak LS yöntemine göre modellediğimizde, modelimiz aşağıdaki gibi oluşturuyoruz (1)

$$(1) \text{LS LOG}(Y) \text{LOG}(X) Z T C$$

Modelimizi en iyi şekilde açıklayacak eşitliği aşağıdaki gibi oluşturulmuştur (2)

$$(2) \text{LOG}(Y) = C(1)*\text{LOG}(X) + C(2)*Z + C(3)*T + C(4)$$

Katsayıları yerleştirdiğimizde, tahmin ettiğimiz modelin denklemi aşağıdaki gibi oluşmaktadır (3)

$$(3) \text{LOG}(Y) = 0.9292012205*\text{LOG}(X) - 0.160477*Z + 0.02173547589*T + 1.504742684$$

Çizelge 2'e baktığımızda, modelimiz toplam üretimdeki değişimi %92 oranında açıklamaktadır. F değerine modelimiz % 0,1 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olmaktadır. Katsayılar da ise t testine göre % 0,1 güven aralığında, sabit değişken hariçinde hepsi anlamlı çıkmıştır.

Yukarıda tahmin edilen modele göre, bağ alanları ile üretim arasında pozitif bir ilişki vardır. 1970'li yıllarda yoğunlaşarak filoksera zararına uğrayan bağ alanlarını, Dummy değişkeni (Z) ile ifade edilmiştir. Bu şekilde modele giren Filoksera etki özellikle R² artmasına neden olmakta ve modeli daha iyi açıklanmasına neden olmaktadır. Dummy değişkene göre 1972 yılı ve öncesine 1 ve 1972 yılı sonrası içinde 0 değerleri verildi. Çünkü o yıllarda Filoksera etkisini ülkemizdeki bağ alanlarında göstermeye başladı¹. Dummy değişkene(Z) 0 verdiğimizde üretimde artış gözükmemektedir. Bu aynı zamanda filokseranın ülkemizde yaygın olmadığı yılları kapsamaktadır. Modelde C yerine 1 koyduğumuzda üzümde üretim artışının olmadığı hatta azalmaya başladığını görmekteyiz. Bu da Filokseranın etkili olduğu dönemi kapsamaktadır.

Çizelge 2. En küçük Kareler Yöntemiyle Türkiye'de Üzüm Üretim Modeli

Bağımlı Değişken: LOG(Y) = Üzüm Üretimi

Örnek: 1937 1999

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-İstatistik	Prob.
LOG(X)= Bağ Alanı	0.929201	0.086237	10.77494	0.0000
Z= Dummy Kukla Değişkeni	-0.160477	0.075229	-2.133194	0.0370
T	0.021735	0.002149	10.11351	0.0000
C	1.504743	1.099530	1.368533	0.1762
R-squared	0.925576	Mean dependent var	14.71291	
Log likelihood	37.66677	F-statistic	248.7320	
Durbin-Watson stat	1.858754	Prob(F-statistic)	0.000000	

Ege Bölgesi, Türkiye'de toplam bağ alanının %28,4'ünü , toplam üretimin % 44,1'ü ile Türkiye'de bağcılıkta birinci sırada yer almaktadır.

Çizelge 3'de 1998 yılı itibariyle üzüm üretiminde önemli iller yer almaktadır. Türkiye'de üzüm %28,6'sı Denizli'de üretilmektedir. Manisa'dan sonra önemli iller sırasıyla, Denizli, İzmir, Nevşehir ve İçel olmaktadır.

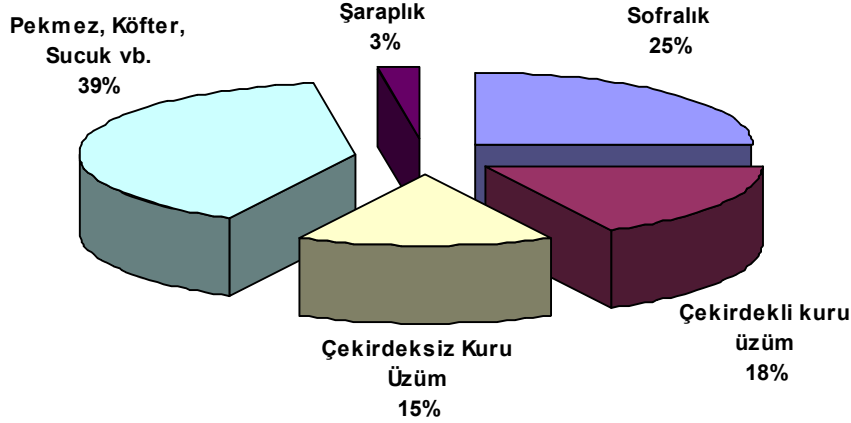
¹ Bkz. Sayfa 8 AĞAOĞLU ve ÇELİK 1986.

Çizelge3. Türkiye'de Önemli İller İtibariyle Üzüm Üretimi (1998)

İller	Üretim	%	Üretim	%	
Manisa	1.028.657	28,6	G.ante	133.581	3,7
Denizli	236.693	6,6	Karaman	131.090	3,6
İzmir	223.211	6,2	Mardin	126.720	3,5
Nevşehir	183.025	5,1	Muğla	120.866	3,4
İçel	174.242	4,8	Diyarbakır	120.444	3,3

Kaynak: DİE 2001.

Şekil 2. Türkiye'de Üzümün Kullanım Şekli

Kaynak: Çelik ve ark. 1998.

Ülkemizde bağlarda üretilen üzümün kullanım şekline baktığımızda (Şekil 2), ülkemizdeki üzümün % 40'ı pekmez, köfter ve sucuk gibi mamullere, %17,5'i çekirdeksiz kuru üzüme, %15'i çekirdekli kuru üzüme, %25'i sofralık olarak ve % 2,5'i şaraplık olarak kullanılmaktadır (ÇELİK ve ark 1998). Ortalama 4 kg yaş üzümde 1 Kg kuru üzüm elde edilmektedir (ERKAL ve ERGUN 1983).

Dünyada bağlarda üretilen üzümün kullanım şekli Türkiye'nin tam tersi bir durumundadır. Dünya üzüm üretiminin %69,3'ü şaraba işlenmektedir (DPT 1997).

3.1.2 Dünyada Üzüm Üretimi ve Dış Ticareti

Dünyadaki toplam üzüm üretim, 1980 yılında yaklaşık 66 milyon ton iken, % 6 gerileyerek 2000 yılında yaklaşık olarak 62 milyon tona düşmüştür. Bu gerilemenin en fazla olduğu ülke, aynı zamanda üzüm üretiminin en fazla olduğu ülke olan Fransa'da gerçekleşmiştir. Fransa 1980 yılında Dünya üretiminin %19,9'unu gerçekleştirirken, 2000 yılında bu oran %15,7'e gerilemiştir. Aynı oranda gerileme Dünya üretiminde 2. sırayı olan İtalya'da da gözlenmektedir. İtalya 1980 yılında Dünya üretiminin %15,5'ni gerçekleştirirken, 2000 yılında bu oran %12,2'sine gerilemiştir. Dünya üzüm üretim sıralamasında 1990 yılına kadar üçüncü olan İspanya'da da üzüm üretiminde bu yıllar arası yavaşta olsa bir düşüş gerçekleşmiş ve 2000 yılında Dünya üzüm üretiminde 4. sıraya düşmüştür. Fakat Dünya üretiminde 1990 yılına kadar dördüncü olan ABD'de durum tam tersine gerçekleşmiştir. ABD 1980 yılında Dünya üretiminin %7,6'sını gerçekleştirirken, 2000 yılında bu oran %10,9'a yükselerek dünya üretiminde üçüncü sıraya yerleşmiştir.

Türkiye dünya üzüm üretiminde İspanya'dan sonra 5. sırayı almaktadır. Türkiye'de de 1980-2000 yılları arası üzüm üretiminde mutlak olarak az da olsa düşüş gerçekleşmiştir. Türkiye 1980 yılında dünya üretimin %5,4'ü gerçekleştirirken bu oran 2000 yılında %5,5'e yükselmiştir.

Ülkeler itibariyle 1980-2000 yılları arası üzüm üretiminde en önemli gelişmeyi Çin'de görmekteyiz. 1980 yılında yaklaşık olarak 160 bin ton olan üretimini, 2000 yılında 20 defa

artarak yaklaşık olarak 3,1 milyon tona ulaşarak dünya üretiminde Türkiye'den sonra 6. sıraya yükselmiştir.

Çizelge 4. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Üzüm Üretimi Yapan Başlıca Ülkeler (Ton)

Ülkeler	1980	%	1990	%	2000	%
İtalya	13.244.500	19,9	8.438.000	14,1	9.773.641	15,7
Fransa	10.321.000	15,5	8.205.580	13,7	7.626.622	12,2
İspanya	6.721.400	10,1	6.473.800	10,8	5.646.400	9,1
ABD	5.075.760	7,6	5.135.600	8,6	6.792.000	10,9
Türkiye	3.600.000	5,4	3.500.000	5,8	3.400.000	5,5
Arjantin	3.086.772	4,6	2.342.350	3,9	2.200.756	3,5
Yunanistan	1.521.010	2,3	1.222.435	2,0	1.200.000	1,9
Güney Afrika	1.101.580	1,7	1.317.920	2,2	1.550.393	2,5
İran	1.100.000	1,7	1.423.766	2,4	2.350.000	3,8
Şili	1.050.000	1,6	1.175.800	2,0	1.650.000	2,6
Avustralya	865.300	1,3	824.261	1,4	1.315.000	2,1
Almanya	625.700	0,9	1.275.000	2,1	1.658.600	2,7
Mısır	299.131	0,4	584.694	1,0	1.008.130	1,6
Çin	159.932	0,2	961.217	1,6	3.086.598	4,9
Dünya	66.546.914	100,0	59.842.246	100,0	62.383.991	100,0
Toplam değişim		100		90		94

Kaynak: FAO 2001.

Dünyadaki toplam üzüm ihracat hacminde 1980-1999 yılları arasında yaklaşık olarak yüzde 235'lik bir artış gerçekleşmiştir. Dünyada en fazla üzüm ihracatı yapan İtalya, 1980'de dünya üzüm ihracatının %38,5'ni karşılarken, 1999 yılında bu oran %24,6'a düşmüştür. Şili 1980 yılında yaklaşık olarak 50.000 ton üzüm ihraç ederken 1999 yılında yaklaşık olarak 10 misli artarak 1999 yılında 470.000 tona yükselmiştir. Bununla birlikte, diğer önemli bir gösterge ise Şili'nin toplam üzüm üretiminin yaklaşık olarak %29'unu ihraç etmesidir.

Dünyada üzüm ihracatı yapan ülkeler içinde Türkiye 9. sırada yer almaktadır. Türkiye'ye baktığımızda, 1980 yılında Üzüm ihracatımız yaklaşık olarak 6.000 ton iken bu rakam 1999 yılında yaklaşık olarak 50.000 tona yükselmiştir. Türkiye'nin dünya üzüm ihracatı içindeki payı %2,0'dır.

Çizelge 5. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Üzüm İhracatı Yapan Başlıca Ülkeler(ton)

Ülkeler	1980	%	1990	%	1999	%
İtalya	384.427	38,5	411.721	25,2	577.344	24,6
Şili	49.603	5,0	471.181	28,8	473.525	20,2
ABD	120.323	12,0	254.433	15,6	280.155	11,9
Güney Afrika	34.200	3,4	54.188	3,3	183.684	7,8
Meksika	9.259	0,9	27.830	1,7	107.797	4,6
İspanya	65.746	6,6	91.772	5,6	98.255	4,2
Hollanda	3.191	0,3	42.805	2,6	91.278	3,9
Yunanistan	60.656	6,1	70.295	4,3	87.160	3,7
Türkiye	6.216	0,6	15.278	0,9	47.943	2,0
Dünya	999.412	100,0	1.634.685	100,0	2.347.596	100,0
Toplam Değişim		100		163,6		234,9

Kaynak: FAO 2001.

Dünya üzüm ihracatında 600 milyon \$ ihracat geliri ile ilk sırayı Şili almaktadır. Şili'yi Sırasıyla Fransa(446.441.000 \$), ABD(382.333.000 \$), Güney Afrika (175.324.000\$), Hollanda (138.608.000 \$) Yunanistan (123.006.000 \$) izlemektedir. Türkiye üzüm ihracatında 1999 yılında yalnızca 25.290.000 \$ gelir elde edebilmiştir. Dünya sofralık üzüm ihracat hacminin yaklaşık olarak 2,5 milyar \$ olduğu düşünülürse, Türkiye dünya ihracat gelirinin yalnızca % 1'ni elde etmektedir (FAO 2001).

Türkiye'nin ihracatı çekirdeksiz üzüme doğru kaymaktadır. Sofralık üzüm ihracatının yaklaşık %80'ini Sultani üzüm adıyla belirtilen çekirdeksiz üzümle yapılmaktadır. Bunu %10 payla Cardinal izlemektedir (DPT 1997).

Dünyadaki toplam üzüm ithalat hacminde 1980-1999 yılları arasında yaklaşık olarak yüzde 223'lük bir artış gerçekleşmiştir. ABD 1980 yılında dünya üzüm ithalatının % 4,3'ünü karşılarken, 1999 yılında %16,7'lik bir oranla, dünyada en fazla üzüm ithalatı yapan ülke olmuştur. ABD'den sonra ikinci sırayı Almanya almaktadır.

Çizelge 6. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Üzüm İthalatı Yapan Başlıca Ülkeler (ton)

Ülkeler	1980	%	1990	%	1999	%
ABD	44.498	4,3	373.553	23,0	383.672	16,7
Almanya	285.678	27,8	338.873	20,8	349.411	15,2
İngiltere	75.101	7,3	120.672	7,4	153.546	6,7
Fransa	91.105	8,8	127.993	7,9	142.356	6,2
Kanada	135.884	13,2	179.966	11,1	136.687	6,0
Hollanda	33.427	3,2	84.272	5,2	132.789	5,8
Hong Kong	11.722	1,1	26.729	1,6	102.600	4,5
Bel-Lüksembourg	33.892	3,3	43.844	2,7	95.064	4,1
Polonya	30.124	2,9	2.368	0,1	88.040	3,8
Meksika	279	0,0	1.592	0,1	51.896	2,3
Dünya	1.029.470	100,0	1.626.429	100,0	2.296.500	100,0
Toplam Değişim		100		158,0		223,1

Kaynak: FAO 2001.

3.1.3 Türkiye'de Kuru Üzüm Üretimi, Tüketimi ve Dış Ticareti

Türkiye'de Çekirdeksiz kuru üzüm üretimi yaklaşık olarak 250.000 ton olarak gerçekleşmektedir. Toplam üretimin yaklaşık % 12'si (30.000 Ton) tüketilmekte gerisi ihraç edilmektedir. 1999 yılında üretimin düşüşü ve 2001 yılında tekrar %31 artışla eski seviyesine gelmesi döviz hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü toplam üretimin yaklaşık %88'i ihraç edilmektedir. 2001 yılında yapılan devalüasyon ile birlikte 192.433 olan toplam ihracatımız 210.000 tona yükselmiştir.

Çizelge 7. Çeşitli Yıllar İtibariyle Türkiye'de Kuru Üzüm Üretimi ve Tüketimi ve Dış Ticareti (Ton)

	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02*
Başlangıç Stoku	15.275	28.593	63.477	37.594	53.594
Üretim	240.000	250.000	195.000	255.000	250.000
İthalat	3.090	3.131	1.550	1.000	0
İhracat	192.770	188.247	192.433	210.000	210.000
Tüketim	37.000	30.000	30.000	30.000	30.000
Son Stok	28.593	63.477	37.594	53.594	63.594

Kaynak: FAS 2001. * FAS tahmini

Kuru üzüm ihracatı "destekleme ve fiyat istikrar fonu" kapsamaktadır. Bu nedenle ihracatta ton başına 60 ABD doları ödenmektedir.

Kuru üzüm ihracatının tamamına yakını çekirdeksiz kuru üzümdür. Çekirdekli kuru üzüm ihracatının payı binde 2-3 oranında olup son yıllarda yok denecek düzeye inmiştir (DPT 1997).

3.1.4 Dünya Kuru Üzüm Üretimi ve Dış Ticareti

Dünya kuru üzüm üretiminde ABD ilk sırayı almaktadır. ABD 2000 yılında dünyadaki toplam üretimin % 49'unu gerçekleştirmektedir. Dünya üretimini %30'unu karşılayan Türkiye, ABD'den sonra dünya üretiminde 2. sırayı almaktadır. ABD son 4 yıllık dönem içerisinde üretimini sürekli olarak arttırmaktadır. Kuru üzüm üretiminde İran ise 3. sırayı almaktadır.

Çizelge 8.Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Kuru Üzüm Üretimi Yapan Başlıca Ülkeler (Ton)

Ülkeler	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02**
Türkiye	240	250	195	255	250
Yunanistan	38	28	23	29	30
A.B.D.	387	251	311	412	-
G. Afrika Cum.	27	40	38	34**	-
İran	95*	102*	120*		
Avustralya	38	21	27	14**	-
Şili	28	36	35	34**	-
Toplam	778	647	640	795**	-

Kaynak: FAS 2001. * TARİŞ 2001. ** FAS tahmini

1980 yılında dünya üzüm ihracatında birinci olan Yunanistan ilk sırayı Türkiye'ye bırakmıştır. 1980-1999 yılları arasında dünyadaki toplam üzüm ihracatında %71'lik artış gözlenmektedir. Dünya kuru üzüm ihracatında birinci sırayı Türkiye almaktadır.Türkiye'de 1980- 1999 yılları arasında kuru üzüm ihracatında hızlı bir artış gözlenmektedir. Türkiye 1980 yılında dünya üretimini 80.252 tonla % 19'nu karşılarken, 1990 yılında 117.102 tonla %22'sini ve 1999 yılında bu oran yaklaşık olarak %31'e çıkmıştır. Bu oranın 2000 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı 210.000 tona çıkartmasıyla birlikte, daha da arttığı söylenebilir. Türkiye'nin 1980-2000 yılları arası toplam ihracatında 2,5 kat artış gerçekleşmiştir.

Çizelge 9. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Kuru Üzüm İhracatı Yapan Başlıca Ülkeler (Ton)

Ülkeler	Yıllar					
	1980	%	1990	%	1999	%
Afganistan	67.562	15,8	45.165	8,3	29.000	4,8
Şili	1.445	0,3	26.288	4,8	32.563	5,4
Yunanistan	100.015	23,3	99.025	18,2	54.387	9,0
İran	40.000	9,3	30.000	5,5	94.328	15,6
Güney Afrika	15.932	3,7	18.792	3,4	28.215	4,7
Türkiye	80.252	18,7	117.102	21,5	188.943	31,2
ABD	63.369	14,8	122.150	22,4	99.148	16,4
Dünya	428.781	100,0	545.034	100,0	605.948	100,0

FAO 2001.

Dünyadaki toplam kuru üzümün ihracat hacminde, 1980-99 yılları arası pek fazla değişiklik görülmemektedir. Türkiye 1980 yılında, kuru üzüm ihracatından yaklaşık olarak 130.000.000 \$ gelir elde ederken, 1999 yılında Türkiye'nin ihracat geliri, 200.000.000 \$'ı geçmiştir. Kuru üzüm ihracatından gelir elde eden diğer önemli ülke ise; 193.766.000 \$'lık ihracat hacmi ile ABD, 2. sırada yer almaktadır. Üzüm ihracat gelirinde diğer önemli ülkeler ise Yunanistan ile İran'dır. Türkiye'nin kuru üzüm ihracatında en önemli rakipleri sırasıyla; ABD, Yunanistan ve İran olmaktadır.

Çizelge10. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Kuru Üzüm İhracatı Yapan Başlıca Ülkeler

Ülkeler	Yıllar					
	1980	%	1990	%	1999	(1000\$)
Afganistan	131.312	18,3	71.547	10,1	17.000	2,4
Şili	2.964	0,4	25.773	3,6	45.700	6,3
Yunanistan	173.698	24,2	130.171	18,4	68.422	9,5
İran	44.000	6,1	18.230	2,6	53.891	7,5
Güney Afrika	23.346	3,2	22.707	3,2	35.146	4,9
Türkiye	130.316	18,1	150.684	21,3	202.970	28,2
ABD	120.850	16,8	177.816	25,2	193.766	26,9
Dünya	719.097	100,0	706.901	100,0	720.843	100,0

FAO 2001.

Dünya kuru üzüm ithalatının %62'sini Avrupa ülkeleri yapmaktadır. Dünyanın en fazla kuru üzüm ithalatı yapan ülkesi İngiltere olmaktadır.Diğer önemli ithalatçı ülkeler

sırasıyla; Almanya, Hollanda, Japonya, Rusya, Kanada, Fransa, İtalya ve Avusturya olmaktadır (Çizelge 11). Bu ülkelerden İngiltere, Almanya, Hollanda ve İtalya Türkiye'nin en fazla kuru üzüm ihracatı yaptığı ülkeler olmaktadır (FAS 2001). Avrupa ülkeleri, her yıl yaklaşık olarak 500.000.000 \$'lık kuru üzüm ithalatı yapmaktadırlar (FAO 2001).

Çizelge 11. Çeşitli Yıllar İtibariyle Dünyada Kuru Üzüm İthalatı Yapan Başlıca Ülkeler (Ton)

Ülkeler	Yıllar					
	1980	%	1990	%	1999	%
Avusturya	0	0,0	5.474	1,0	16.855	2,7
Kanada	24.638	5,5	29.028	5,3	30.433	4,9
Fransa	14.712	3,3	21.064	3,8	23.106	3,7
Almanya	58.464	13,0	71.221	13,0	62.803	10,2
İtalya	14.197	3,2	17.338	3,2	21.192	3,4
Japonya	21.602	4,8	27.213	5,0	33.967	5,5
Hollanda	27.125	6,0	42.151	7,7	44.356	7,2
Rusya	*	*	*	*	31.415	5,1
İngiltere	94.284	21,0	118.256	21,5	109.391	17,7
Avrupa	285.826	63,5	339.505	61,8	381.449	61,7
Dünya	449.920	100,0	549.386	100,0	618.503	100,0

FAO 2001.

3.1.5 Dünyada ve Türkiye'de Şarap Üretimi ve Dış Ticareti

Dünyada üretilen üzümlerin çok büyük bir bölümü şaraba işlenmektedir. Özellikle Avrupa başta olmak üzere, Kuzey ve Güney Amerika'nın bağcılık yapılan ülkelerinde elde edilen üzümlerin tamamı, Avustralya'da üretilen %40'ına, ABD'de %35'ine yakın bir kısmı bu amaçla kullanılmaktadır (AĞAOĞLU 1999).

Dünyada üzüm ve kuru üzüm üretiminde önemli ülkeler arasında yer alan ülkemizde, hammaddesi üzüm olan şarap üretimi için aynı şeyi söylemek imkansız. Türkiye'de 1999 yılındaki şarap üretimi dünya üretiminin %0,01' i olmaktadır. Dünyadaki toplam şarap üretimi yaklaşık olarak 28 milyon ton iken Türkiye'de ise yalnızca 32.000 tondur.

Dünya şarap üretiminde en önemli ülke Fransa olmaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla, İtalya, İspanya, ABD, Arjantin ve Almanya izlemektedir. Dünyada kişi başına şarap üretimi ortalama 5 litre olmaktadır. Dünyada kişi başına şarap üretimindeki ilk üç sırayı; İtalya (101 Lt), Fransa (100 Lt) ve İspanya (86 Lt) almaktadır. Türkiye'de ise kişi başına şarap üretimi 0,5 litre olmaktadır. Türkiye kişi başına şarap üretimi, dünya ortalamasının 1/10'u kadardır. Bununla birlikte Türkiye'de kişi başına üzüm üretimi 52 kg'dır. Dünyada ortalama kişi başına üzüm üretimi 10 kg'dır. Dolayısıyla Türkiye kişi başına üzüm üretiminde, dünya ortalamasından 5 kat daha fazla olmaktadır

Çizelge 12. Dünya Şarap Üretimi (1999)

Ülkeler	Şarap	Üzüm	Kişi Başına Yıllık	Kişi Başına Yıllık
	Üretim (ton)	Üretim(ton)	Şarap Üretimi (Lt)	Üzüm Üretimi (Kg)
Arjantin	1.408.000	2.200.756	38	60
Avustralya	851.143	1.315.000	46	70
Şili	660.000	1.650.000	44	110
Fransa	5.879.000	7.626.622	100	130
Almanya	1.124.724	1.658.600	14	20
İtalya	5.780.879	9.773.641	101	170
İspanya	3.412.500	5.646.400	86	143
Türkiye	32.000	3.400.000	0,5	52
ABD	2.500.000	6.792.000	9	25
Yunanistan	430.000	1.200.000	41	113
DÜNYA	28.165.146	62.383.991	5	10

Kaynak: FAO 2001.

Türkiye şarap ihracatında 7.358.000 \$ elde etmektedir. Dünyada şarabın toplam ihracat değeri yaklaşık olarak 14 milyar dolar kadardır (FAO 2001).

3.1.6 Türkiye ve Dünya Bağcılık Sektöründeki Toplam İhracat

Türkiye’de bağcılıktan elde edilen ihracat gelirlerinde 1980-1999 yılları arasında yaklaşık olarak %50’lik bir artış söz konusudur. 1980 yılında bağcılıkta yaklaşık olarak 130 milyon dolar olan ihracat geliri, 1999 yılında yaklaşık olarak 203 milyon dolara yükselmiştir (Çizelge 13). Türkiye’nin toplam tarımsal ürünleri ihracı içinde bağcılığın yeri yaklaşık olarak %10’lar seviyesinde olmaktadır.

Dünya bağcılığı ana mallar içinde en fazla ihracat gelirini %80,4 ile şarap almakla birlikte, Üzümde bu oran 11,8 ve kuru üzümde ise 7,8 olarak gerçekleşmektedir. Dünyada bağcılık sektörü toplam ihracat, 1980-1999 yılları arası yaklaşık olarak 3 katlık bir artış göstermiştir. 1999 yılında dünyadaki toplam bağcılık sektörü ihracatı 17 milyar doları geçmektedir (Çizelge 13).

Türkiye’nin dünya bağcılık sektörü ihracatı içindeki payında son 20 yıllık dönemde bir azalma görülmektedir. Türkiye’nin 1980 yılında payı %2,4 iken, 1990 yılında bu oran %1,6’a ve 1999 yılında ise 1,4’e gerilemiştir (Çizelge 14).

Çizelge 13. Çeşitli Yıllar İtibariyle Türkiye’de ve Dünyadaki Bağcılık Sektörü İhracatı

(1000 \$)	Yıllar		
	1980	1990	1999
Sofralık Üzüm	2.705	8.083	25.290
Kuru üzüm	130.316	150.684	202.970
Şarap	1.732	2.709	7.358
Üzüm Suyu İhracatı	0	10	687
Türkiye’de Toplam Bağcılık İhracatı	134.753	161.486	236.305
Dünya Toplam Bağcılık ihracatı	5.528.153	10.294.211	17.216.241
%	2,4	1,6	1,4

Kaynak: FAO 2001.

3.2. Türkiye Bağcılığında Pazarlama Sorunları

Tarım işletmelerinde pazarlama masrafları önemli masraf unsurlarındandır. Üretim masrafları içinde ambalaj, taşıma ve satış masraflarının payı üzümde %40,2 olmaktadır. Çiftçi eline geçen fiyat, perakende satış fiyatının %38,9’u olmaktadır (Güneş ve ark 1986). Şarapta pazarlama giderlerinin maliyet içindeki payı % 25 olmaktadır (DPT, 20001).

Üretici ile başlayan tüketici ile son bulan pazarlama kanalında çok sayıda aracı ortaya çıkmıştır. Üretici merkezlerinde faaliyet gösteren aracılar, birbirinden çok farklı şekilde çalışan simsarlar, komisyoncular, sevkiyatçılar, tüccarlar, tüccar komisyoncular, sevkiyatçı tüccarlar, satıcı üreticiler ve kooperatiflerdir. Hal yasası hallerde kooperatiflerin dolayısıyla üreticilerin öncelikle yer almasını öngörmesine rağmen, uygulamada üretici bölgesi hallerde komisyoncu ve tüccar komisyoncular ağırlık göstermektedir (Güneş ve ark., 1986). Üreticilerin etkin olmadığı bir yapının yanı sıra üreticilerin finansman gereksinimleri Komisyonculardan karşılamaları ve örgütlü olmayışları, buna karşın komisyoncu ve tüccarların dernek ve kooperatifler adı altında örgütlenmeleri üreticilerin fiyat oluşumundaki etkilerini azaltmaktadır (HATIRLI ve YURDAKUL, 1992).

Mevcut pazarlama yapısı içerisinde Türkiye’de üretilen yaş meyve ve sebzelerin %25’inin pazarlama aşamasında kayb olduğu bildirilmiştir (GÜMÜŞ 97, ÖZKAN ve Ark. 1999 çalışmasından alınmıştır).

Küreselleşme sürecinin tarımsal ürünlerin üretim, dağıtımını önemli oranda etkilemesi beklenmektedir. Bunun için, üreticiler işletmelerinde daha fazla teknoloji kullanmak ve daha etkin işletmecilik bilgisi ve yeteneğine sahip olmalıdırlar. Aynı şekilde ürünlerin pazarlanmasında da modern pazarlama anlayışı çerçevesinde tüketici isteklerine göre hareket etmek önemli bir strateji olarak benimsenmelidir. Dışsattım açısından özellikle

rekabet üstünlüğüne sahip olduğumuz ürünlerde üretim için hedef pazarlar belirlenerek, bu pazar isteklerine göre üretim ve alt strateji planlamalar yapılmalıdır (ÖZKAN ve ark. 1999).

Türkiye bağcılık potansiyeli bakımından dünyada önemli ülkeler arasına girmesine rağmen, dünya toplam bağcılık sektöründeki ihracat içindeki payı son 20 yılda giderek azalmaktadır. Dünya bağcılık sektöründeki ihracat hızla büyürken, Türkiye’de bu büyüme daha az bir şekilde gerçekleşmektedir. Türkiye’de özellikle yaş üzümde iç tüketim ve dış satım için yeterli olmasına rağmen üretime göre dış satım çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bağcılıkta ve özellikle sofralık üzümde iç ve dış pazarlardaki durumunu iyileştirmek mevcut pazarlama sorunlarını çözmekten geçmektedir.

Avrupa ülkeleri dünya yaş üzüm ithalatının %42’sini yapmaktadırlar. Özellikle erkenci ürünlerde, Avrupa ülkeleri bizim için iyi pazar konumundadır. Avrupa’ya erkenci sofralık ihracatında en önemli ülkeler, Güney Afrika ve Şili olmaktadır. Türkiye erkenci sofralık üzüm ihracatında konum olarak, Güney Afrika ve Şili’ye göre çok önemli bir avantaja sahiptir. Fakat, gerek pazarlama koşullarındaki durum gerekse de pazarlamaya uygun çeşitlerin yetiştirilememesi, Avrupa’daki erkenci sofralık üzüm ihracat potansiyelini etkilemektedir.

4. Sonuç

Yapılan bir çok araştırma sonucunda, Anadolu bu güne kadar gelmiş geçmiş bir çok medeniyetlerin beşiği olduğu kadar asma kültürünün ve şarapçılığın da anavatanı olduğu yönündedir. Türkiye dünya bağcılığında önemini hala korumaktadır. Türkiye, bağ alanları bakımından dünyada 4. sırada yer alırken üretim de ise 5. sırada yer almaktadır. Türkiye aynı zamanda kuru üzüm üretiminde ABD’den sonra ikinci sırayı almaktadır.

Türkiye bağ alanları ve üretimi 1970’li yıllara kadar artış göstermektedir. Bu yıllarda filoksera zararlısının ülkemizde yaygınlaşması ile birlikte üretimde ve özellikle bağ alanlarında azalma görülmektedir. Üzüm üretimindeki gelişimi daha iyi görebilmek için açıklanan modelde, bağ alanlar, filoksera etkisi ve trend bağımsız değişken olarak modele yerleştirilmiştir. Bağımsız değişkenlerin üretimdeki değişmeyi %93 oranında açıkladıkları en uygun model aşağıdaki gibi bulunmuştur

$$\text{LOG}(Y) = 0.9292012205 * \text{LOG}(X) - 0.160477 * Z + 0.02173547589 * T + 1.504742684$$

Türkiye Bağcılık sektörü ihracatından yaklaşık 236 milyon \$ gelir elde etmektedir. Türkiye bağcılık sektörü, toplam tarımsal ihracat içerisinde % 10’luk bir paya sahiptir. Türkiye’de Bağcılık sektöründeki en önemli ihracat kalemi kuru üzüm olmaktadır. Türkiye kuru üzüm ihracatından yaklaşık olarak 203 milyon dolar elde etmektedir. Türkiye dünya kuru üzüm ihracatının % 30’unu karşılamakta ve dünya kuru üzüm ihracatında ilk sırayı almaktadır. Türkiye sofralık üzüm ihracatında ise yaklaşık 25 milyon dolar gelir ile dünyadaki toplam sofralık üzüm ihracatının %1’ini karşılamaktadır. Türkiye şarap ihracatından yaklaşık olarak 7 milyon dolar gelir elde etmektedir.

Türkiye’de ise kişi başına düşen şarap üretiminde 0,5 litre ile dünya ortalamasının 1/10’u kadardır. Bununla birlikte Türkiye’de kişi başına üzüm üretiminde ise 52 kg ile dünyada ortalamasının 5 katı kadardır.

Şarabın katma değerinin üzüm ve kuru üzüme göre daha iyi olması ve dış ticaret hacminin 14 milyar doların üzerinde gerçekleşmesi, bağcılık sektörü içerisinde şarap üretimini ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda, dünyada bağcılık sektörü ihracat değerinin %82’si şarap ihracatından kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde üzüm maliyetleri içerisinde pazarlama önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle üreticinin örgütsüz olması, araçların fazlalığı pazarlama masraflarını yükseltmektedir. Çitçilerin örgütsüzlüğü, özellikle ürün fiyatları oluşumundaki etkilerini zayıflatmaktadır. Pazarlama ile ilgili diğer önemli bir konu ise pazarlama sırasında yaşanan kayıplar olmaktadır.

Türkiye üzüm üretiminde dünyada çok nemli bir yere sahipken, dış ticarete ise kuru üzüm haricinde aynı performansı gösterememektedir. Bunun en önemli nedeni, özellikle pazarlama koşullarına uygun daha dayanıklı çeşitlerin yetiştirilmesidir. Avrupa ülkeleri dünya yaş üzüm ithalatının %42'sini yapmaktadırlar. Özellikle erkenci ürünlerde, Avrupa ülkeleri bizim için iyi pazar konumunda iken bu fırsatı iyi şekilde değerlendiremiyoruz. Çünkü, gerek pazarlama koşullarındaki durum gerekse de pazarlamaya uygun çeşitlerin yetiştirilememesi Avrupa'daki erkenci sofralık üzüm ihracat potansiyelini olumsuz etkilemektedir.

Küreselleşmeyle birlikte, özellikle dış satım açısından rekabet üstünlüğüne sahip olduğumuz üzüm ve benzeri ürünlerde üretim için hedef pazarlar belirlenerek, bu pazarın isteklerine göre üretim ve alt sektörler bazında stratejik planlar yapılmalı ve buna paralel tarım politikaları ortaya konmalıdır.

5. Kaynaklar:

- AĞAOĞLU, Y., ÇELİK, H., 1986. Bağcılık Potansiyelinin Geliştirilmesi. Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler: 211-229. Ankara.
- AĞAOĞLU, Y. S., 1999. Bilimsel ve Uygulamalı Bağcılık (Asma Biyolojisi). Kavaklıdere Eğitim Yayınları No: 1. Ankara.
- ERGENOĞLU, F., TANGOLAR, S., 2000. Bağcılık İçin Pratik Bilgiler. TÜBİTAK, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu. TARP, Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi Yayınları. Adana.
- ÇELİK, H., Ark., 1998. Genel Bağcılık. Sunfidan A.Ş. Mesleki Kitaplar Serisi 1. Manisa.
- DALSAR, F., 1947. Üzüm ve Şarabın Tarihi. Ankara.
- DİE 1996. İstatistik Göstergeler 1923-1995. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Yayın Numarası: 1883. Ankara.
- DİE 2001. Tarım İstatistikleri Özeti 1980-1999. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Yayın Numarası: 2430. Ankara.
- DİE 2001. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 1998. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Yayın Numarası: 2303. Ankara.
- DPT 1997 . Meyvecilik Alt Komisyon Raporu. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Yayın No: DPT:2469-ÖİK:516. Ankara.
- DPT 2001. İçki Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/oik543.pdf>.
- ERKAL, S., ERGUN, M.E., 1983. Nevşehir İli Ürgüp İlçesi Bağ İşletmelerinde Üzüm Üretimi, Değerlendirilmesi, Maliyeti ve Sorunlarına İlişkin Bir Çalışma. Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü. Yalova.
- FAO 2001. FAOSTAT Agriculture Data. <http://www/apps.fao.org/page/collections?subset=agriculture.Paris>.
- FAS 2001. World Horticulture Trade & U.S. Export Opportunities. USDA-FAS <http://www.fas.usda.gov/http/circular/2001/01-07/Statistics/raisfeat.pdf>
- GÜNEŞ, T., ARIKAN, R., ERDEM, H., ERGENOĞLU, F., GEZEREL, Ö., KAPLANKIRAN, M., ÇETİN, B., 1986. Adana ve İçel İllerinde Üretilen ve Ankara'ya Gönderilen Önemli Yaş Meyve ve Sebzelerin Pazarlanmasının Düzenlenmesi ve Masrafların Düşürülmesi Araştırması. TUBİTAK Proje No: TOAG-550, Ankara.
- HATIRLI, S.,A., YURDAKUL, O., 1992. Mersin'de Örtü Altı Sebzeçiliğin Pazarlama Yapısı ve Sorunları. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 7,2 . Adana
- ORAMAN, M. N., 1965. Yeni Bağcılık. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 253, Ders Kitabı: 89. Ankara
- ÖZKAN, B., YILMAZ, S., YILMAZ, İ., 1999. Türkiye'de Yaş Meyve Sebze Pazarlaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. Cilt:12 Sayı: 1. Antalya.
- REFİK, A., 1926. Mufassal Ameli ve Nazari Bağcılık. İstanbul.
- TARIŞ, 2001. Tarih Üzüm Birliği. http://www.taris.com.tr/index_u.htm